

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING “RISOLAYI ARUZ” ASARI TAHLILI

Farg‘ona davlat universiteti

Filologiya fakulteti

Filologiya va tillarni o‘qitish:

o‘zbek tili yo‘nalishi

23.88-guruh talabasi

Ergashaliyeva Gulnoraxon

Annotatsiya: Mazkur maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning aruz ilmi bo‘yicha yozgan noyob asari — “Risolayi aruz”ning mazmun-mohiyati, tuzilishi, manbashunoslik jihatlari va turkiy aruzshunoslikdagi o‘rni tahlil qilinadi. Asarning ilmiy ahamiyati, Bobur tamonidan qo‘llangan ilmiy metodlar, aruz tizimini sharhlash uslubi hamda risolaning keyingi adabiyotshunoslik rivojiga ta’siri yoritiladi.

Kirish:

Aruz ilmi Sharq poetikasining markaziy bo‘g‘inlaridan biri bo‘lib, asosan fors-tojik va turkiy she’riyatning ritmik-intonatsion asosini belgilaydi. Bu tizimni chuqur bilish shoirning poetik saviyasini aniqlovchi mezonlardan hisoblangan. Zahiriddin Muhammad Bobur nafaqat davlat arbobi va tarixchi, balki aruz ilmini mukammal bilgan hassos shoir sifatida ham tanilgan.

Uning “Risolayi aruz” asari Boburning ilmiy-nazariy qarashlarini aks ettirgan eng muhim filologik meroslaridan biridir. Risola turkiy adabiyot tarixida aruz ilmini sodda, tushunarli tarzda bayon qilgan noyob qo‘llanma sifatida qadrlanadi.

Asarning yaratilish sabablari va manbashunoslik asoslari:

Bobur aruz ilmining murakkabligi, uni o‘zbek-turkiy so‘zlashuvchilar uchun o‘zlashtirish qiyinligini chuqur anglagan. Shu bois u bu ilmiy azimni:

tizimli, sodda, tartibli, o‘rganishga qulay shaklda bayon qilishni maqsad qilgan.

Asar yaratilishida Bobur:

Xalil ibn Ahmadning “Kitobu-l-‘Ayn” va aruz haqidagi qarashlari,
Rudakiy, Hofiz, Sa’diy, Abdurahmon Jomiy, Navoiy kabi shoirlarning tajribasi,
Temuriylar davri aruzshunoslik an’analari
kabi manbalardan samarali foydalangan.
“Risolayi aruz”ning tuzilishi va mazmuni

Boburning risolasi hajm jihatdan uncha katta bo‘lmasa-da, ilmiy aniq, mantiqiy tizimli va amaliy ahamiyatga ega.

Asar quyidagi qism va bo‘limlardan tashkil topgan:

1. Aruz ilmining mohiyati va kelib chiqishi

Bobur aruzning tarixiy ildizlari haqida ma’lumot beradi. Xalil ibn Ahmad Basriyning aruzni tizimlashtirganini ta’kidlaydi. Shuningdek, aruzning vazn, rukn va bahrlardan iborat murakkab strukturasi haqida umumiy tushuncha beradi.

2. Ruknlarning tahlili

Aruz tizimi ruknlarga asoslanadi. Bobur har bir ruknni:

mazmuni,

vazifasi,

bo‘g‘in tarkibi

tuzilishi bilan birga misollar orqali tushuntiradi.

Asarda fa‘ilun, foilotun, fa‘lun, mustaf‘ilun, mujtafilun kabi asosiy ruknlar batafsil sharhlanadi.

3. Bahrlar tasnifi

Bobur aruz bahrlarining tasnifida arab-fors aruzshunoslik an’analarini asos qilib olgan bo‘lsa-da, ularni turkiy she’r uchun moslashtiradi.

U quyidagi asosiy bahrlarni sharhlaydi:

Hazaj;

Ramal;

Rajoziy;

Hazaji musaddas va musabba‘

Mutaqorib

Muzore‘

Mansur bahrlar

Har bir bahrning vazn formulasi hamda misollar keltirilib, shoirlar ijodidan namunalar bilan mustahkamlanadi.

4. Turoqlar, sabablar va avzondagi o‘zgarishlar:

Bobur aruzning eng muhim tushunchalaridan bo‘lgan:

sababi hafif

sababi saqil

vatad

fosila kabi birliklarni oddiy va sodda til bilan izohlaydi.

Shuningdek, aruzda uchraydigan zihof (o‘zgarishlar) turlari, ularning qo‘llanishi, she‘riy ohangga ta‘siri haqida ham batafsil yozadi.

5. Misollar orqali amaliy ta‘limot

Boburning ilmiy uslubining eng katta yutug‘i — nazariyani amaliy misollar bilan mustahkamlashi.

Asarda:

o‘z she‘riyatidan,

Navoiy g‘azallaridan,

forsiy mumtoz shoirlar ijodidan

ko‘plab misollar keltiriladi. Bu risolani nafaqat ilmiy qo‘llanma, balki aruz darsligi sifatida ham qadrlanishiga sabab bo‘lgan.

Asarning ilmiy ahamiyati

“Risolayi aruz” turkiy adabiyot tarixida muhim o‘ringa ega bo‘lib, uning ilmiy qiymati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

1. Aruzni turkiy tilga moslashtirishdagi muvaffaqiyat

Bobur aruzning o‘zbekcha sharhini bergan ilk shoirlardan biridir. U murakkab arabcha terminlarni o‘zbekchalashtiradi, sodda tilda izohlaydi. Bu esa aruzni keng kitobxonlar orasida ommalashtirdi.

2. Ilmiy-sistematik yondashuv

Bobur aruzni:

tartibli,

qoidali,

misollar asosida,

tahliliy uslubda

sharhlab, o‘z zamoni uchun eng mukammal qo‘llanma yaratgan.

3. Navoiy merosi bilan uzviy bog‘liqlik

Asar Mir Alisher Navoiyning aruz haqidagi qarashlari bilan chambarchas bog‘liq. Bobur ba’zi masalalarda Navoiyni davom ettiradi, ayrim nuqtalarda esa o‘zining mustaqil fikrlarini bildiradi.

4. Shoirning o‘z aruziy tajribasi

“Risolayi aruz” nafaqat nazariya, balki Boburning she’riy tajribasi asosida yozilgan amaliy qo‘llanmadir. U aruzning qaysi bahrlari turkiy she’riyatga ko‘proq mos kelishini ko‘rsatadi.

5. Keyingi avlod aruzshunosligiga ta'siri

Bobur risolasi:

XIX–XX asr turkistonlik shoirlar, jadidlar, zamonaviy aruz tadqiqotchilari uchun muhim manbaga aylandi.

Xulosa:

Zahiriddin Muhammad Boburning “Risolayi aruz” asari Sharq poetikasining muhim yodgorliklaridan biri bo‘lib, turkiy aruzshunoslik tarixida alohida o‘rin tutadi. Asarda aruz tizimi sodda, aniq, ilmiy asosda bayon etilib, nazariy ma’lumotlar amaliy misollar bilan mustahkamlangan. Risolaning ilmiy saviyasi Boburning adabiyotshunos olim sifatidagi yuksak mahoratini yaqqol ko‘rsatadi. Bugungi kunda mazkur asar aruzni o‘rganishda bebaho qo‘llanma vazifasini bajarib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zahiriddin Muhammad Bobur. Risolayi aruz. — Qo‘lyozmalar fondi nusxalari.
2. Bobur, Z.M. Boburnoma. T.: G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot.
3. Navoiy, Alisher. Mezon ul-avzon. — T.: Fan, 1984.
4. Hayitmetov A. O‘zbek aruzshunosligi tarixi. — T.: Universitet, 1999.
5. Qo‘shjonov M. Bobur ijodining poetik asoslari. — T.: Fan, 1972.
6. Safojev A. Aruz ilmi va klassik she’riyat. — Samarqand, 2005.
7. Oripov O. Sharq aruz tizimi va uning rivoji. — Buxoro, 2011.